

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКОЛОГІЧНО НЕБЕЗПЕЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Досліджено питання правового регулювання інноваційної діяльності в Україні, спрямованої на модернізацію екологічно небезпечних підприємств і встановлено, що незадовільний стан їх інноваційної активності призведе в майбутньому до консервації технологічного відставання української промисловості. Найважливішою ланкою інноваційного процесу є прикладні науково-дослідні роботи, основним завданням яких є дослідження шляхів практичного застосування відкритих раніше явищ, процесів і висунутих ідей. Зроблено висновок, що рішення проблеми інноваційного розвитку України, як одного з вирішальних факторів практичної реалізації концепції сталого розвитку, бачиться в кооперації держави та бізнесу при розробці пріоритетних програм інноваційного розвитку та спільне їх фінансування. В правовій сфері рекомендовано прийняття спеціального нормативного акта, що регулює питання фінансування бізнесом науково-дослідної діяльності, та відновлення податкових і митних пільг підприємствам, які здійснюють інноваційну діяльність.

Ключові слова: інновація, екологічна модернізація, екологічна безпека, технопарк, галузева наука.

Найбільш послідовно ідея гармонійного поєднання економічного розвитку й охорони навколишнього середовища як основних факторів забезпечення якісних умов для трудової діяльності й проживання людей була викладена у Концепції сталого розвитку Ріо-92. Центральна роль у реалізації даної ідеї належить інноваціям. Під інноваційною економікою розуміється економіка, в основі якої лежить економіка знань і високоякісний людський капітал. Світовий досвід розвитку економіки показує, що серед основних чинників високої конкурентоспроможності розвинених країн є забезпечення в них сприятливих умов для розвитку ефективної наукової та інноваційної діяльності. Інноваційний механізм є єдино несуперечливим у плані реалізації Концепції сталого розвитку. З ним пов'язані не кількісні аспекти (обмеження споживання ресурсів, зниження народжуваності й т.п.), а розв'язання проблем на якісно новому рівні. Нові матеріали, принципово нові енергетичні технології, генна інженерія, освоєння космосу й т. п. – усе це є наслідком розвитку науки, результати якої за допомогою інноваційного механізму використовуються в економіці і, як наслідок, споживаються людством.

На даний час дослідженню стану інноваційної сфери в Україні присвячена значна кількість робіт і аналітичних оглядів [1-4]. Практично у всіх роботах підкреслюється низький рівень інноваційної активності у країні, слабкий зв'язок фундаментальної науки з виробничою сферою, незадовільне бюджетне фінансування інноваційних проектів та ін. У контексті проведеного дослідження необхідно також відзначити критику нормативної бази, що регулює відносини у сфері інноваційної діяльності, яка на думку дослідників не стимулює використання інновацій промисловим комплексом країни.

Метою цієї роботи є дослідження питання правового регулювання інноваційної діяльності в Україні спрямованої на модернізацію екологічно небезпечних підприємств.

У цей час домінуючою стає точка зору: що впроваджені нові екологічні технології повинні стати не тимчасовим хаотичним заходом, а частиною цілісної екологічної стратегії й політики кожного підприємства, яке є джерелом забруднення. Темпи розвитку

науки такі, що «впроваджена нова технологія» у найближчій перспективі буде вимагати свого удосконалення. Чинне законодавство не регулює цю особливість інноваційної діяльності. З іншого боку, представляється невірним використання термінів «екологічно чиста продукція», «екологічно чиста технологія», оскільки будь-яка технологія пов'язана зі споживанням ресурсів і впливом на навколишнє природне середовище.

Резюмуючи існуючі визначення терміна «інновація», виділимо в них головне: інноваційна діяльність є сполучною ланкою між науково-технічною й іншими сферами діяльності держави (економічною, оборонною, соціальною, екологічною) і полягає у виборі напрямів, форм підтримки й способів стимулювання, спрямованих на організацію, створення, виробниче освоєння й комерціалізацію нововведень.

У Законі України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.) термін «інновація» визначається як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери».

Значну загрозу для біосфери становить прискорене зростання споживання енергії: тільки за останні піввіку середня «енергооснащеність» людини зросла більш ніж у два рази. Збільшення споживання енергії в основному задовольняється за рахунок викопних енергоресурсів, що робить актуальним не тільки економію енергоресурсів, але й розвиток альтернативної енергетики. Ці питання, враховуючи існуючі проблеми з атомною енергетикою, вимагають спеціального правового врегулювання у рамках реалізації спеціальних інноваційних проектів.

Досвід індустріально розвинених країн з питання впровадження інновацій свідчить, що вони все більше зосереджуються на експорті складної продукції матеріального виробництва. У той же час змінюється і характер конкуренції, яка із зростанням ролі ТНК та олігополізацією ринків переходить у сферу боротьби за інвестиції та інноваційні розробки. Як відзначає Г.О. Надьон [5] сьогодні «особливого значення набуває розвиток національних та регіональних інноваційних систем, оскільки саме роль держави стає визначальною при переході економіки країни до постіндустріального типу. Це зумовлено тим, що радикальні нововведення потребують значних та ризикованих вкладень, які без державної підтримки не можуть здійснювати навіть великі компанії».

У Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2011 р.) вказано, що через непослідовність української держави у проведенні науково-технічної та інноваційної політики, стимулюванні інноваційних процесів та підтримки високотехнологічних виробництв у державі відбулися вкрай негативні структурні зміни в економіці - занепад високотехнологічних підприємств і домінування низькотехнологічних сировинних виробництв. Наслідком цього стало зниження конкурентоспроможності національної економіки, гальмування розвитку високотехнологічних галузей промисловості, падіння якості робочої сили.

В Аналітичній доповіді Центру Разумкова [6] встановлено, що інноваційна активність вітчизняних промислових підприємств у п'ять разів менше, ніж у розвинутих країнах і демонструє стійку тенденцію подальшого зниження. Автори доповіді пов'язують зниження інноваційної активності підприємств з обмеженістю їх платоспроможного попиту на інновації та відсутність дієвих стимулів до інноваційної діяльності, що призведе до консервації технологічного відставання української промисловості.

Україна у рейтингу Глобального індексу конкурентоспроможності за 2012—2013 роки займає 73 місце серед 144 країн світу, які досліджувалися і залишається у групі країн, які не досягли середнього показника конкурентоспроможності та значно відстає від розвинутих держав [7].

Впровадження інновацій в екологічну сферу діяльності господарюючих суб'єктів, які забруднюють навколишнє середовище, є невід'ємним атрибутом забезпечення

екологічно-економічного розвитку всієї держави. Очевидно, що даний процес в Україні відбуватиметься досить повільно й проблематично. Розв'язання даної проблеми бачиться у розробці й прийнятті нормативів, які б змушували всіх суб'єктів господарської діяльності незалежно від форм власності, що займаються виробництвом продукції, результатом якого є забруднення навколишнього середовища, впроваджувати нові технології, які дають змогу реалізовувати свої промислові проекти, витрачаючи мінімізовану кількість природних ресурсів, і при цьому дотримуватися норм екологічної безпеки.

Інноваційна діяльність в Україні сьогодні регулюється законами України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» (2011 р.), «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» (1999 р.) та іншими нормативними актами. Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції. Держава концентрує ресурси на пріоритетних напрямках науково-технічного оновлення виробництва, підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Законом передбачено пряме бюджетне фінансування та співфінансування інноваційних проектів, відшкодування відсоткових ставок за кредитами, часткову компенсацію вартості виробництва продукції, податкові, митні та валютні преференції та ін.

У Законі «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.) також передбачено надання цих пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища.

На регіональному рівні управління, який повинен стати в Україні основною ланкою в організації природоохоронної діяльності, інновації не слід розглядати як випадковий процес створення й практичного використання нових знань, оскільки він є насамперед результатом цілеспрямованого формування і відтворення інвестиційного потенціалу регіону, що досягається шляхом формування відповідних програм науково-технічного розвитку регіону. Інноваційний розвиток регіону є похідним від його науково-технічного й виробничого потенціалів, рівня відповідного кадрового забезпечення, гостроти соціальних і екологічних проблем, зовнішньоекономічної активності й т.п. З іншого боку, як зазначалося, економічний розвиток регіону на основі інновацій сприяє підвищенню його конкурентоспроможності, що у свою чергу приводить до зростання добробуту жителів регіону. Таким чином, адаптація регіону до досягнень науки й техніки є запорукою його сталого розвитку.

Аналіз «екологічних» регіональних програм засвідчив, що центральне місце в них приділяється інноваційному розвитку економіки регіону як найбільш ефективному способу розв'язання екологічних проблем. Володіючи високим науково-технічним потенціалом, Україна із цілого ряду причин, головною з яких є структурна перебудова економіки, не перейшла вчасно на шлях інноваційного розвитку економіки. І від того, наскільки результативно здійснюватимуться інноваційні перетворення, залежить ефективність функціонування як національної економічної системи, так і її регіонів.

Інноваційний розвиток, за своєю суттю, передбачає наукоємний розвиток відповідних територій, який може ефективно вирішуватися тільки на державному рівні. Більше того, досвід держав - членів Європейського Союзу показує, що дані проблеми більш успішно вирішуються у рамках союзу, а не окремих держав. Визначальним моментом тут є рівень фінансування інноваційних програм. Враховуючи фінансову несаможиттєвість регіонів України, а тим більше дрібних територіальних утворень, важко

припустити реалізацію на даних територіях інноваційних програм їх розвитку. Тільки залучення наукового потенціалу країни для реалізації такого роду програм може дозволити регіонам реалізовувати на практиці принципи сталого розвитку.

В Україні процес формування інфраструктури інноваційного розвитку знаходиться у початковому стані і представлений приблизно 150 інноваційними структурами різних видів: 16 технопарків, 24 інноваційних бізнес-інкубаторів, 21 науково-впровадницьких підприємств та ін. [8]

Однією з найбільш ефективних форм інтеграції вищої школи, академічної і галузевої науки, великих промислових підприємств, малих інноваційних фірм у світовій практиці, як і в Україні є технологічні парки. Технологічний парк являє собою науково-виробничий комплекс, сконцентрований на певній території, головна мета діяльності якого полягає у формуванні максимально сприятливого середовища для організації випуску наукоємної конкурентоспроможної на світовому ринку продукції.

Діяльність технопарків в Україні, незважаючи на безсумнівні їхні успіхи, не отримала широкого розповсюдження по цілому ряду об'єктивних і суб'єктивних причин. Як зазначали В.І. Ляшенко та І.Ю. Підоричева «в Україні мережа технопарків формувалася під впливом низки несприятливих факторів, серед яких: низький попит промисловості на інноваційні рішення; обмежені можливості державного фінансування інноваційної діяльності; політична нестабільність в країні; слабка зацікавленість фінансово-кредитних установ у підтримці інноваційних проектів та інші» [9]. Тут же слід вказати, що принципи устрою і роботи парків створювалися вченими без участі підприємців і не припускали венчурне фінансування малих високотехнологічних компаній на ранніх стадіях їх розвитку [10].

Позитивний досвід діяльності технопарків в Україні послужив підставою для рекомендації Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти необхідності відновлення роботи провідних технопарків щодо виконання наукомістких інноваційних проектів у пріоритетних напрямках науково-технологічного розвитку [11].

Практично у всіх моделях інноваційного розвитку початковим елементом є генерація і / або трансформація знань («ініціатор» зародження ідеї в інноваційному ланцюжку), а завершальним елементом є реалізація інноваційної продукції. Найважливішою ланкою інноваційного процесу є прикладні науково-дослідні роботи, основним завданням яких є дослідження шляхів практичного застосування відкритих раніше явищ, процесів і висунутих ідей. В Україні отриманням конкретних наукових результатів прикладного характеру, які надалі будуть використані в дослідно-конструкторських розробках і при створенні нових технологічних процесів, займаються як правило галузеві НДІ. Практика показує, що саме на етапі практичної реалізації результатів досліджень фундаментальної науки створюються нові технології, передові конструкторські рішення і оригінальні зразки нової техніки, які забезпечують конкурентні переваги інноваційного продукту. У всьому світі галузева наука є найважливішою ланкою між фундаментальною наукою і виробництвом, оскільки дозволяє розробити і впровадити на підприємствах нові технології та обладнання, призначені для випуску конкурентоспроможної продукції. Як зазначалося на слуханнях Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України внаслідок безвідповідального ставлення держави до проблем галузевої науки остання була практично повністю зруйнована. У Державному реєстрі наукових установ, яким надається підтримка держави, залишилось тільки 20 галузевих інститутів з 210 [11].

Негативні наслідки для інноваційного розвитку України від руйнування галузевої науки розглянемо на прикладі металургійної галузі. Металургія належить до основних галузей промисловості України. Близько 80 відсотків продукції гірничо-металургійного комплексу експортується, що забезпечує 40 відсотків валютних надходжень в країну. Разом з тим вітчизняний гірничо-металургійний комплекс характеризується високим рівнем зносу основних фондів, а також використанням застарілих ресурсо- та

енерговитратних технологій. Енергоемність галузі на 30 відсотків перевищує світові аналоги. Тут же слід вказати на екстремально високий рівень забруднення довкілля підприємствами металургійної промисловості.

Проблеми екологічної модернізації підприємств галузі та підвищення їх енергоефективності вирішуються шляхом закупівлі обладнання в інших країнах. Про масштабність таких проектів свідчать такі факти: іноземне обладнання закуплено для Донецького електromеталургійного заводу і інтерпайповської «Дніпросталі» (італійська Даніелі), для «Електросталі» в Курахово і «АзовЕлектроСталі» (італійська STB), для міні-заводу «Юність» (південнокорейська Донгба), для Алчевського заводу «Метали і Полімери» (британська Бронкс) і т.д.

Як позитив даного процесу слід безумовно назвати екологічну спрямованість практично всіх здійснюваних проектів модернізації, що дозволить в досить короткостроковій перспективі істотно поліпшити екологічну ситуацію в регіонах, де функціонують підприємства металургійної промисловості.

Визнаючи центральну роль держави у створенні інноваційної системи в країні необхідно вказати, що стан економіки не дозволяє проводити зараз широкомасштабну інноваційну політику. Оскільки така політика представляється безальтернативною, то необхідно широке залучення бізнесу у рамках галузевих інноваційних проектів до модернізації підприємств. У даному контексті видається дискусійною точка зору, яка рекомендує «зусилля держави у першу чергу необхідно зосередити на формуванні умов для тісної й ефективної співпраці освіти та науки з бізнесом на взаємовигідній основі за такими напрямками, як фінансування, інформаційна підтримка, пріоритетне впровадження вітчизняних розробок» [13]. Учасники слухань рекомендують, у тому числі, забезпечення на державному рівні послідовного здійснення у галузі (металургійної промисловості) «державної науково-технічної політики модернізації й розвитку шляхом державної фінансової підтримки наукових досліджень і проектно-конструкторських розробок інноваційних технологій і техніки, зокрема, і через відновлення діяльності Державного інноваційного фонду як фінансового джерела перспективних розробок».

Металургійні підприємства, що перебувають у приватній власності, практично не фінансують науково-дослідні роботи, у тому числі які спрямовані на перспективу. Орієнтація підприємств металургійної галузі на закупівлю нових технологій та обладнання в інших країнах робить їх вже зараз технологічно залежними, а у майбутньому може зробити неконкурентоспроможними. У даному контексті слід підкреслити неефективність технопарку «Вуглемаш», який був утворений, у тому числі, і для створення й впровадження нових технологій, модернізації існуючої техніки й технологій для розвитку паливно-енергетичного комплексу, коксохімічної, металургійної, гірничорудної, галузей промисловості. Цей же висновок можна з певною часткою ймовірності пролонгувати на інші галузі.

Зазначені вище проблеми багато у чому пов'язані з недосконалістю законодавства регулюючого інноваційну діяльність в Україні. Зокрема, у спеціальному законі, що регулює відносини у цій сфері «Про інноваційну діяльність» у ч. 2 ст. 3 проголошено, що основними принципами державної інноваційної політики є у тому числі: створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу та забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності. Даним основоположним принципам суперечить норма, викладена у п. в) ч. 1 ст. 14, яка визначає інноваційним продукт, який в Україні вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом представленим на ринку, він є конкурентоздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники. Саме ця норма не стимулює інтерес вітчизняного виробника до розвитку національної науки і як наслідок прирікає вітчизняну економіку на технологічну залежність від більш розвинених країн.

Світовий досвід правового регулювання інноваційної діяльності свідчить, що основним інструментом стимулювання інноваційного розвитку підприємств є різні види податкових пільг[14, 15]. У даному контексті не знаходить свого логічного пояснення вилучень норм закону, що містяться в Розділі V «Особливості в оподаткуванні та митному регулюванні інноваційної діяльності».

Висновки та рекомендації. Рішення проблеми інноваційного розвитку України, як одного з вирішальних факторів практичної реалізації концепції сталого розвитку держави, бачиться в кооперації держави та бізнесу при розробці пріоритетних програм інноваційного розвитку та їх спільне фінансування. Досвід промислово розвинених держав показує, що частка бізнесу у фінансуванні інноваційних проектів на етапі прикладних досліджень становить не менше 50 % (у США та Японії відповідно 67 % і 78 %).

В Україні видається актуальним прийняття спеціального нормативного акта, що регулює питання фінансування бізнесом науково-дослідної діяльності, причому ця частка у прикладних науково-дослідних роботах повинна бути не менше 50 %, а в дослідно-конструкторських розробках - близько 100 %. Нагальною є завдання відновлення галузевої науки та створення головних науково-дослідних галузевих інститутів в найбільш важливих для країни секторах економіки. У законі слід передбачити механізм впровадження результатів наукових досліджень підприємствами на своїх потужностях.

З урахуванням зарубіжного досвіду слід відновити в Законі «Про інноваційну діяльність» норми, що регулюють податкові та митні пільги підприємствам, які здійснюють інноваційну діяльність. Відповідні зміни слід внести і до Податкового кодексу України.

Література:

1. Шляхи інноваційного розвитку України / Д. В. Табачник, В. Г. Кремень, А. М. Гуржій та ін. – К. : Людопринт, 2004. – 544 с.
2. Геєць В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Харків: Константа, 2006. – 272 с.
3. Інноваційна та науково-технічна сфера України : моногр. / Б. В. Гриньов, Д. В. Чеберкус, В. С. Шовкалюк та інші ; під загал. ред. Б. В. Гриньова. – К. : НТУУ «КПІ» ВПІ ВПК «ПОЛІТЕХНІКА», 2012.
4. Мунтиян В. И. Вызов системному кризису – инновационная модель экономики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/evkpi/2012/2StR/6.pdf. – 11.07.2013.– 88 с.
5. Надьон Г.О. Зарубіжний досвід формування національних інноваційних систем // Механізм регулювання економіки.- 2008.- Т. 2.- № 3.- С. 247-252.
6. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона.- 2004.-№7(55).- С. 2-25.
7. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013—2014 роки: Постанова КМ України від 27 лютого 2013 р. № 187.- <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/572-2013-%D0%BF>.
8. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: національна доповідь / [К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Лібанова та ін.]. – К.: Держкомпідприємництва, 2008. – 226 с.
9. Ляшенко В.І., Підоричева І.Ю. Інтеграційні форми взаємодії в інноваційному ланцюжку: стан і перспективи розвитку в Україні // Економіка и управление. - 2011.- № 5.- С. 25-35.
10. Пустовойт С.В., Петрук В.С., Совершенна І.О. Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики.- 2013.- № 1 (21).- С. 86-93.

11. Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України організував і 13 березня 2013 року провів слухання на тему « Про стан та законодавче забезпечення фінансування наукової і науково-технічної діяльності».- <http://www.nas.gov.ua/tradeunion/news/Documents/>

12. Мілевська Т. С. Моделі інноваційного розвитку економіки // Бізнесінформ.- 2012.- № 7.- С. 44-47.

13. Висновки та рекомендації академічних слухань з проблем промислового розвитку на тему «Українська металургія: сучасні виклики та перспективи розвитку»: 16 травня 2013р. м. Донецьк.- http://iep.donetsk.ua/akadem_sl/sluhannya_po_met/Recomendacii.pdf.

14. Коваленко В., Мельник М. Зарубіжний досвід податкового стимулювання інноваційної діяльності // Формування ринкової економіки в Україні.- 2009.- Вип. 19.- С. 300–307.

15. Рюмина Ю.А. Зарубежный опыт налогового стимулирования инновационной деятельности // Вестник томского государственного университета.- 2012.- №3(19).- С. 80-85.

Барбашова Н. В., Правовое регулирование инновационной деятельности экологически опасных предприятий

Исследованы вопросы правового регулирования инновационной деятельности в Украине направленной на модернизацию экологически опасных предприятий и установлено, что неудовлетворительное состояние их инновационной активности приведет в будущем к консервации технологического отставания украинской промышленности. Важнейшим звеном инновационного процесса являются прикладные научно-исследовательские работы, основная задача которых - исследование путей практического применения открытых ранее явлений, процессов и выдвинутых идей. Сделан вывод, что решение проблемы инновационного развития Украины, как одного из решающих факторов практической реализации концепции устойчивого развития, видится в кооперации государства и бизнеса при разработке приоритетных программ инновационного развития и совместном их финансировании. В правовой сфере рекомендуется принятие специального нормативного акта, регулирующего вопросы финансирования бизнесом научно-исследовательской деятельности, восстановление налоговых и таможенных льгот предприятиям, осуществляющим инновационную деятельность.

Ключевые слова: инновация, экологическая модернизация, экологическая безопасность, технопарк, отраслевая наука.

Barbashova N. V., Legal regulation of innovation environmentally hazardous enterprises

The issues of legal regulation of innovation activity in Ukraine aimed at the modernization of environmentally hazardous enterprises are investigated. It is found that the poor state of their innovative activity will lead in future to further technological lagging of Ukrainian industry. The most important link in the innovation process is the applied research projects whose main task consists in the study of practical application of previously discovered phenomena, processes and ideas put forward. It is concluded that the solution to the problem of innovation development of Ukraine as one of the decisive factors in the practical implementation of the concept of sustainable development is seen in the cooperation of government and business in the development of the priority programs of innovative development and co-financing them. In the legal sphere, it is recommended to adopt a special regulation governing the financing of business research, recovery of tax and customs privileges to enterprises engaged in innovation.

Keywords: innovation, ecological modernization, environmental safety, industrial park, industrial science.